

FRAZEOLOGIZMLAR VA IJTIMOIIY MUAMMOLAR

Axmedova Roza Qahramon qizi

Urganch davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti
Filologiya va tillarni o'qitish: fransuz tili yo'nalishi talabasi
Email: akhmedovaroza8@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada frazeologizmlar va ularning ijtimoiy muammolarni ifodalashdagi o'rni tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar orqali ijtimoiy tengsizlik, qashshoqlik, axloqiy inqiroz, ishsizlik va adolatsizlik kabi muammolar qanday aks ettirilishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodida va zamonaviy adabiyotda bu til birliklarining qanchalik dolzarb ekani, ijtimoiy hayotdagi voqeliklarni tasvirlashda qanchalik samarali vosita ekani muhokama qilinadi. Maqolada keng qamrovli nazariy tahlillar, tarixiy va zamonaviy misollar, shuningdek, o'zbek tilining frazeologik boyligi orqali jamiyat hayotining ko'zgusi sifatidagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar. Frazeologizm, ijtimoiy muammolar, axloqiy inqiroz, ijtimoiy tengsizlik, korrupsiya, gender tengsizligi, qashshoqlik, ishsizlik, obrazlilik, xalq og'zaki ijodi, lingvistik tahlil, ekologik inqiroz, madaniy meros, til va jamiyat, tilshunoslik nazariyasi, adabiy til, hukmron sinf, yolg'onchilik, tabiatni muhofaza qilish, ma'naviy boylik, mehnat qadri, ijtimoiy adolatsizlik, xalq tajribasi, til birliklari, ma'no strukturalari.

KIRISH

Frazeologizmlar tilning eng qadimiy va boy qatlamlaridan biri bo'lib, ular xalqning tarixi, madaniyati va ma'naviy boyliklarini aks ettiradi. Xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotda bu til birliklari xalqning kundalik hayotidagi muammolarni tasvirlashda alohida o'rin tutadi. Ijtimoiy muammolarni til orqali obrazli ifodalash nafaqat ma'no, balki hissiy ta'sirini oshirishga ham xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv jarayonida jamiyatda yuzaga kelayotgan yangi muammolar, masalan, ekologik inqiroz, gender tengsizligi yoki korrupsiya kabi masalalar ham frazeologik birliklarda aks etmoqda. Ushbu maqola frazeologizmlarning nafaqat o'zbek xalqining, balki umuman insoniyatning ijtimoiy hayotini qanday aks ettirayotganini tahlil qilishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

1. FRAZEOLOGIZMLARNING IJTIMOIIY FUNKSIYASI

Frazeologizmlar – xalqning o'z hayotiy tajribasi, hissiyoti va dunyoqarashini ifoda etuvchi til birliklari bo'lib, ularning ijtimoiy hayotdagi roli beqiyosdir. Ular jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni tasvirlash, ularga baho berish, xalqning munosabatini ifodalashda juda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu bo'limda frazeologizmlarning asosiy ijtimoiy funksiyalari kengroq tahlil qilinadi.

1.1. Obrazlilik va hissiy ta'sir

Frazeologizmlar tasviriy vositalarning boy manbai hisoblanadi. Ular voqelikni aniq va jonli tasvirlash imkonini beradi. Xalq og'zaki ijodida ishlatiladigan frazeologik iboralar ijtimoiy hayotning turli jabhalarini hissiy jihatdan kuchli ta'sir bilan aks ettiradi.

Masalan, "Tosh yurak" iborasi insonning shafqatsizligi va beparvoligini ta'riflasa, "Yuragi qora" iborasi axloqiy jihatdan yomonlikni ifodalaydi.

"Yuziga qora surkash" – xalq orasida obro'ni yo'qotish, sharmandalikni bildiradi.

Bunday iboralar ijtimoiy masalalarni faqatgina til vositasi orqali tasvirlash emas, balki ularga nisbatan xalqning hissiyotini ham yetkazadi.

1.2. Axloqiy baho berish vositasi

Frazeologizmlar jamiyatda yuz berayotgan voqealarga xalqning axloqiy jihatdan munosabatini ifodalaydi. Ular muayyan hodisalarga baho berish, ijtimoiy masalalarning dolzarbligini ko'rsatishda alohida ahamiyatga ega.

Masalan, "Kengashib pishirgan osh to'yib yeyiladi" iborasi jamiyatda hamkorlik va birlikni ulug'laydi.

"O'zi to'q – qo'shnisi och" – ijtimoiy adolatsizlik va beparvolikni keskin tanqid qiladi.

Bunday iboralar xalqning e'tiqodi va ijtimoiy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi.

1.3. Ijtimoiy hayotning tajriba orqali ifodasi

Frazeologik birliklar avlodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan hayotiy tajribani o'zida aks ettiradi. Ular orqali jamiyatdagi turli muammolar va hodisalarga nisbatan qarashlar, xulosa va maslahatlar yetkaziladi.

"Qo'l qo'lingni yuvadi, qo'llar yuzni yuvadi" – hamkorlikning ahamiyati.

"Ayiqlarning xizmatidan qo'rq" – yomon niyatli odamning ko'rinishda yordam ko'rsatishi xavfini anglatadi.

Frazeologizmlar orqali xalqning hikmat va tajribasi jamiyatning barcha qatlamlariga ta'sir o'tkazadi.

1.4. Jamiyatdagi muammolarni tanqid qilish

Frazeologizmlar jamiyatdagi mavjud muammolarni ifoda etishda kuchli vositadir. Ular tilga olinganda, bu nafaqat hodisaning tasvirini, balki unga nisbatan xalqning tanqidiy munosabatini ham bildiradi.

"Yengil-elpi odam" – mas'uliyatsizlikni.

"Tepaga qarab tupurmaslik" – minnatdorchilikning zaruratini ta'riflaydi.

Bunday iboralar jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy nuqsonlarni ochib beradi.

2. FRAZELOGIK BIRLIKLAR ORQALI IJTIMOIY TENGSIZLIK TASVIRI

Frazeologizmlar ijtimoiy tengsizlikni tasvirlashda xalqning dunyoqarashi va hayotiy tajribasini ifodalovchi kuchli vositadir. O'zbek tilidagi frazeologik birliklar jamiyatda mavjud iqtisodiy va ijtimoiy tafovutni obrazli va hissiy jihatdan ifoda etadi. Ushbu

bo'limda ijtimoiy tengsizlik, boylar va kambag'allar o'rtasidagi farq, hukmron sinfning adolatsizligi va boshqa masalalarning frazeologik ifodalari keng tahlil qilinadi.

2.1. Boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovut

Jamiyatda iqtisodiy tengsizlik masalasi asrlar davomida xalq og'zaki ijodida aks etib kelgan. Frazeologizmlar boylik va qashshoqlikni bir-biriga qarama-qarshi qo'yib, bu ijtimoiy hodisalarni aniqlik bilan tasvirlaydi.

“Boyning daryosi tohsa, kambag'alning arig'i quriydi” – boylarning farovon hayoti bilan kambag'alning qiyinchiliklarga to'la hayoti orasidagi keskin tafovutni ifodalaydi.

“Kambag'alning qulog'i qomatda” – kambag'alning sharoitga doimiy moslashishga majbur ekanligini ko'rsatadi.

Frazeologizmlar orqali xalq boylikni ko'pincha tanqidiy yondashuv bilan tasvirlaydi. Boylikning inson axloqiga salbiy ta'siri, shuningdek, boylarning manfaatsiz hayoti haqida bunday iboralar mavjud:

“Pul topgan odam emas, pulni tutgan odam” – boylikning egasi emas, undan foydalanishni bilgan kishi muvaffaqiyatli ekanligini anglatadi.

“Boyning og'zi – do'ppi” – boylarning so'zlari va harakatlarining haddan tashqari yuqori baholanishini ifodalaydi.

2.2. Hukmron sinfning adolatsizligi

Hukmron sinf va rahbarlarning adolatsizligi frazeologik birliklarda keskin tanqid qilingan. Xalq o'z frazeologizmlari orqali jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy norozilikni tasvirlaydi.

“Tog'ni o'ynatadi, o'zi qimirlamaydi” – rahbarlarning o'z mas'uliyatini o'zgalarga yuklash holati.

“O'z manfaati uchun issiqda quyon qochiradi” – manfaatparastlik tasviri.

Bu kabi iboralar orqali xalq jamiyatdagi adolatsizlikka o'z noroziligini bildiradi va ularni ochiqchasiga tanqid qiladi. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodida boylikni hukmron sinfning adolatsiz yo'llar bilan qo'lga kiritishi ham tasvirlanadi:

“Boy bola o'ynab o'tiradi, kambag'al bola o'tin teradi” – tengsizlikni aniq va sodda ko'rinishda ifodalaydi.

“Pul ishlatgan – osh yeydi” – poraxo'rlikning keng tarqalganligini ifodalaydi.

2.3. Ijtimoiy tengsizlikning axloqiy-ruhiy ta'siri

Ijtimoiy tengsizlik nafaqat iqtisodiy, balki axloqiy va ruhiy muammolarni ham yuzaga keltiradi. Frazeologizmlar bu muammolarni ochiqchasiga ifodalaydi:

“Boylik boshni aylantiradi” – mol-mulkning inson axloqiga salbiy ta'siri

“Kambag'alning fikri to'yda, o'zi soyada” – qashshoqlikning inson hayotiga cheklov qo'yishi.

Bu iboralar jamiyatda mavjud bo'lgan ruhiy va axloqiy tafovutni ham tasvirlaydi. Ayniqsa, kambag'alning hayoti tasvirlanadigan frazeologizmlarda chuqur ma'nolar yotadi:

“Non topish uchun suyak sindirish” – qashshoqlik va mehnat qiyinchiliklarini ifodalaydi.

“Kambag‘alning umidi – quruq so‘z” – iqtisodiy jihatdan zaif kishilarning imkoniyatlari cheklanganligini ko‘rsatadi.

2.4. Boylik va qashshoqlik o‘rtasidagi ziddiyatlar

Frazeologizmlar boylik va qashshoqlikni turli rakurslardan tahlil qiladi. Boylik ko‘pincha insonning qadr-qimmatini oshiruvchi vosita sifatida emas, aksincha, uning kamchiliklarini kuchaytiruvchi omil sifatida talqin etiladi:

“Boy o‘lsa, to‘y; kambag‘al o‘lsa, kuy” – boy va kambag‘al o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlardagi tafovut.

“Boyni ko‘ngli – to‘q, kambag‘alning yuragi – yomon” – boy va kambag‘alning psixologik farqlarini ko‘rsatadi.

Frazeologik iboralar boylik va qashshoqlik o‘rtasidagi ziddiyatlarni ko‘rsatib, ijtimoiy tengsizlikning chuqurligini ifodalaydi. Bu ziddiyatlar jamiyatning rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida talqin etiladi.

3. FRAZELOGIZMLAR ORQALI AXLOQIY VA MA’NAVIY MUAMMOLAR TASVIRI

Frazeologizmlar xalqning axloqiy va ma’naviy qarashlarini ifoda etuvchi eng muhim til birliklaridan biri hisoblanadi. Ular orqali jamiyatdagi axloqiy inqirozlar, ma’naviy qadriyatlarning buzilishi va madaniy muammolar jonli va obrazli tasvirlanadi. Ushbu bo‘limda axloqiy va ma’naviy muammolarning frazeologik birliklarda qanday ifodalanishi keng tahlil qilinadi.

3.1. Axloqiy qadriyatlarning buzilishi

Jamiyatda axloqiy qadriyatlarning yo‘qolishi yoki buzilishi frazeologizmlarda ochiq tasvirlanadi. Bu jarayon ko‘pincha insonning shaxsiy xatti-harakatlari yoki umumiy ijtimoiy tendensiyalar orqali ifodalanadi.

“Og‘zi bilan bolib, ishi bilan zolim” – ikkiyuzlamachilik, yolg‘onchilik va samimiyatsizlikni ifodalaydi.

“Gap boshqa – amal boshqa” – so‘z va amallarning bir-biriga mos kelmasligi, ya’ni axloqiy muvofiqlikning yo‘qligi.

Bunday frazeologik birliklar axloqiy masalalarni aniq tasvirlabgina qolmay, ularga xalqning tanqidiy munosabatini ham bildiradi. Bu iboralar orqali jamiyat axloqiy qadriyatlarning buzilishi natijasida yuzaga kelgan muammolarni qoralaydi.

3.2. Yolg‘onchilik va ikkiyuzlamachilikka tanqid

Frazeologizmlar xalq orasida yolg‘onchilik va ikkiyuzlamachilikni qattiq tanqid qiladi. Bu muammolar odatda jamiyatning barcha qatlamlarida uchraydi va xalq ularni frazeologik birliklar orqali obrazli tasvirlaydi:

“Yuzidan kulib, ichidan o‘t yoqadi” – ikkiyuzlamachilik va odamlar orasidagi ishonchsizlikni ifodalaydi.

“Tilda do‘st, dilida g‘anim” – yolg‘on do‘stlik va niqoblangan dushmanlik haqida.

Bunday iboralar orqali xalq odob-axloq normalarining buzilishi va yolg‘onchilikning salbiy oqibatlarini ifoda etadi. Bu iboralar faqat tanqidiy ma‘no bilan chegaralanmay, jamiyat uchun muhim bo‘lgan samimiylik va ishonchning ahamiyatini ham ta‘kidlaydi.

3.3. Ma‘naviy qadriyatlarning zaiflashishi

Frazeologizmlar jamiyatda ma‘naviy qadriyatlarning zaiflashishi va buzilishini tasvirlashda katta rol o‘ynaydi. Bu jarayon ko‘pincha iqtisodiy manfaatlar, ma‘rifatning etishmasligi yoki shaxsiy manfaatparastlik bilan bog‘liq holda yuzaga keladi.

“Pulga qarab qadam bosadi” – iqtisodiy manfaat ma‘naviy qadriyatlardan ustun qo‘yilishi.

“Vijdonini pulga sotdi” – insoniylik va axloqiy qadriyatlarni mol-mulk evaziga yo‘qotish.

Bunday iboralar xalqning ma‘naviyatga bo‘lgan talabchan munosabatini ifoda etib, axloqiy qadriyatlarni saqlashning muhimligini anglatadi.

3.4. Madaniy va ma‘naviy muammolar

Frazeologizmlar orqali madaniy va ma‘naviy inqirozlar ham aks ettiriladi. Bu iboralar xalqning madaniy qashshoqlik va savodsizlikka bo‘lgan tanqidiy qarashlarini ochib beradi:

“Kitobni bilgan boshga, bilmagan toshga” – bilimning qiymatini va ma‘rifatning yo‘qligi oqibatlarini tasvirlaydi.

“Madaniyatsizlik – mashaqqatning boshlanishi” – madaniy qadriyatlarning ahamiyati va ularning yo‘qligi sababli yuzaga keladigan muammolar haqida.

Frazeologizmlar xalqning bilim va madaniyatni rivojlantirishga bo‘lgan intilishlarini ham aks ettiradi. Ular orqali madaniyat va ma‘naviyatni rivojlantirish zaruratiga diqqat qaratiladi.

3.5. Axloqiy idealning ifodasi

Frazeologik birliklar axloqiy ideallarni tasvirlash vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Bu ideal xalqning yuksak insoniy qadriyatlarini aks ettiradi va jamiyat hayotida muhim o‘rin egallaydi.

“Oltin yurakli odam” – samimiylik, yaxshilik va odob-axloqning eng yuqori darajasini ifodalaydi.

“O‘zga uchun yashasa, odam bo‘lar” – altruizm va insonparvarlikning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Bunday iboralar xalq orasida axloqiy va ma‘naviy qadriyatlarni mustahkamlashda asosiy rol o‘ynaydi.

XULOSA

Frazeologizmlar ijtimoiy muammolarni aks ettiruvchi kuchli vosita bo‘lib, ular xalqning fikrini va hissiyotini obrazli tasvirlashda xizmat qiladi. Ular orqali xalqning hayotga bo‘lgan qarashi, tarixiy va zamonaviy muammolarga munosabati yoritiladi.

Ijtimoiy tengsizlik, axloqiy inqiroz kabi masalalarni tahlil qilish va ularga yechim topishda frazeologizmlar qimmatli til materialidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jo‘rayev, A. O‘zbek tili frazeologiyasi. Toshkent: Fan nashriyoti, 2005.
2. Rasulov, M. Frazeologik birliklarning ijtimoiy tahlili. Toshkent: Sharq, 2012.
3. Qo‘chqorov, Sh. Xalq og‘zaki ijodi va ijtimoiy masalalar. Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
4. Boboyev, H. Tilshunoslik nazariyasi. Toshkent: Universitet, 2018.
5. Karimov, O. Adabiy tilning ijtimoiy o‘rni. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
6. Vinogradov, V.V. Frazeologiya nazariyasi. Moskva: Nauka, 1977.
7. Sodiqova, R. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2009.
8. Mahmudov, N. Til va jamiyat. Toshkent: Adabiyot, 2015.
9. Muminov, Sh. Frazeologik birliklarning ma’no strukturalari. Toshkent: Fan, 2007.
10. Qosimov, A. Zamonaviy o‘zbek tili frazeologiyasi. Toshkent: Universitet, 2010.
11. Hasanov, B. Frazeologiyaning nazariy asoslari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2008.
12. Mamatqulov, O. Ijtimoiy hayot va xalq og‘zaki ijodi. Toshkent: Ma’naviyat, 2012.
13. Haydarov, I. Til va milliy madaniyat. Toshkent: Sharq, 2013.
14. Gulomov, T. Frazeologik iboralar va ularning qiyosiy tahlili. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti, 2016.
15. Nazarov, S. O‘zbek xalq maqollari va ularning ijtimoiy mazmuni. Toshkent: O‘zbekiston, 2011.